

ERDEM

Sayı/Issue: 89 Aralık/December 2025

Değerlendirme: İki Dış Hakem/Evaluation: Two External Referees

Çift Taraflı Körleme/Double-Blind Review

Benzerlik Taraması Yapıldı/Similarity Scan Performed - intihal.net

Başvuru/Submitted: 02-11-2024

Kabul/Accepted: 13-10-2025

Yayın/Publication: 20-12-2025

Ziya Gökalp'in Küçük Mecmua Devresi

Şener Şükrü Yiğitler | [0000-0002-7283-3621](mailto:ssyigitler@gmail.com) | sseyigitler@gmail.com

Doç. Dr. | Bitlis Eren Üniversitesi | Fen-Edebiyat Fakültesi | Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Bitlis | Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-7283-3621>**Atıf:** Yiğitler, Şener Şükrü (2025). “Ziya Gökalp’in Küçük Mecmua Devresi”, *Erdem*, Aralık, Sayı:89, s. 277-303

Öz

Osmanlı-Türk siyasi düşünce tarihinin en önemli figürlerinden Ziya Gökalp, Millî Mücadele'nin uzun bir evresini Diyarbakır'da geçirir. 29 Mayıs 1919'dan 30 Nisan 1921'e kadar sürgün yaşadığı Malta'dan döndükten sonra kısa bir süre Ankara'da görev yapıp Diyarbakır'a geçer. Hakkındaki soruşturmalar ve ailevi nedenlerle çok defa ayrılıp döndüğü Diyarbakır'da bulunduğu farklı dönemlerde önemli roller üstlenen Gökalp'in hayatında bu şehrin ata yurdu olmaktan öte bir yeri olduğu görülür. Hayata dair ilk izlenimlerini ve dünya görüşünü oluşturduğu gençlik yıllarından başlayarak, Diyarbakır'da otorite boşluğundan faydalanarak halkı huzursuz eden zorbalarla ve bunlara destek olan yönetimle mücadele eder. 1909'da Selanik'te düzenlenen İttihat ve Terakki'nin ikinci büyük kongresine Diyarbakır delegesi olarak katılır ve 1910'da Diyarbakır Vilayeti Maarif Müfettişliği'ne atanır, aynı yıl içinde yine Selanik'te yapılan İttihat ve Terakki'nin üçüncü kongresine Diyarbakır delegesi olarak katılarak Merkez-i Umumi Azalığı'na seçilir. I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'ye sahne olan on yıllık bir sürenin ardından son defa döndüğü Diyarbakır'daki mesaisini kültürel ve siyasi çalışmalara ayırır. Gençleri ve eğitimcileri şehirdeki kültürel ve folklorik malzemeyi toplamaları için organize eder; siyasi toplantılar düzenler. Şehir halkını aydınlatmak için Gece Dersleri'yle işe başlayan Gökalp, düşüncelerini yurt çapında duyurmak için *Küçük Mecmua* adlı haftalık dergiyi çıkarır. Pek çok halk masalını, inanışı ve türküyü ilk defa bu dergide yayımlar. Dergide çıkan yazılarıyla Anadolu insanını aydınlatma ve yeni kurulacak devletin bilim, kültür ve sanat politikalarını belirleme amacı güden Gökalp, başta Millî Mücadele olmak üzere okurlarını aktüaliteden güncel gelişmelere, felsefeden edebiyata, halk inanışlarından uluslararası siyasete pek çok farklı

konuya değinir. Lozan öncesinde Dr. Rıza Nur'un ricası üzerine başladığı Kürt aşiretleri üzerindeki çalışmalarını tamamladıktan sonra Arap ve Türkmen aşiretlerini incelemeyi planladığı hâlde ömrü vefa etmeyen Gökâl, kurulacak yeni devletin sosyolojisini Diyarbakır örneğine dayandırır ve bu şehri bir deney laboratuvarı gibi ele alır. Eylül 1921-Mart 1923 arasını kapsayan Diyarbakır'daki bu son ikamet Gökâl'in edebî ve düşünsel bakımından en verimli dönemlerinden biridir. İki yıldan kısa süren *Küçük Mecmua* mesaisinin ardından tekrar Ankara'ya dönen Gökâl, 1923 yılı içinde yayımlanan *Türk Töresi*, *Altın Işık*, *Doğru Yol*, *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Umdelerinin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri* adlı eserlerinde ürettiği kavram ve düşüncelerinin büyük kısmını ilk defa bu derginin sayfalarında okurlarıyla paylaşır. *Türkleşmek*, *İslamlaşmak*, *Muasırlaşmak*'taki (1918) Turancı görüşlerini geride bırakarak en önemli eserleri arasında görülen *Türkçülüğün Esasları* (1923) ve *Türk Medeniyet Tarihi*'ndeki (1925) tarih anlayışı ve özellikle Türkçülük düşüncesi üzerinde duran Gökâl'in zihinsel evriminin geldiği son noktayı imlemesi ve onun fikir hayatının gelişiminin anlaşılması bakımından *Küçük Mecmua*'yı hemen tek başına çıkardığı devrenin titizlikle incelenmesi gerekir.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökâl, *Küçük Mecmua*, Turancılık, Türkçülük, Milli Mücadele, Diyarbakır, Edebiyat, Tarih.

Makale Bilgileri

<i>Yapay Zekâ Beyanı</i>	Çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, tarafıma bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
<i>Etik Kurul İzni</i>	Çalışma etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
<i>Etik Bildirim</i>	erdemdergisi@akmb.gov.tr
<i>Lisans</i>	Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.
<i>Dizinleme Bilgileri</i>	Dergi MLA, EBSCOhost, ASI (Advanced Science Index) ASOS, SOBIAD ve TR Dizin tarafından dizenlenmektedir.
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Ziya Gökalp's *Küçük Mecmua* Period

Şener Şükrü Yiğitler | 0000-0002-7283-3621 | ssyigitler@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. | Bitlis Eren University | Faculty of Arts and Science | Department of Turkish Language and Literature
Bitlis | Türkiye
<https://ror.org/00mm4ys28>

Citation: Yiğitler, Şener Şükrü (2025). "Ziya Gökalp's *Küçük Mecmua* Period", *Erdem*, December, Issue:89, pp. 277-303

Abstract

One of the most important figures in the history of Ottoman-Turkish political thought, Ziya Gökalp, spent a long period of the National Struggle in Diyarbakır. After returning from Malta, where he lived in exile from May 29, 1919 to April 30, 1921, he served in Ankara for a short time and then moved to Diyarbakır. Gökalp, who left and returned to Diyarbakır many times due to investigations and family reasons, played important roles in his life during different periods. Starting from his youth, when he formed his first impressions of life and his worldview, he fought against tyrants who took advantage of the lack of authority in Diyarbakır and the administration that supported them, and against the people who disturbed them. He participated in the second great congress of the Union and Progress held in Thessaloniki in 1909 as the Diyarbakır delegate and was appointed as the Diyarbakır Provincial Education Inspector in 1910. In the same year, he participated in the third congress of the Union and Progress held in Thessaloniki as the Diyarbakır delegate and was elected as a member of the General Directorate of the Central Office. After a ten-year period that witnessed World War I and the War of Independence, he devoted his time in Diyarbakır, where he returned for the last time, to cultural and political activities. He organized the young people and educators to collect cultural and folkloric materials in the city; set political meetings. Gökalp, who started his work with Gece Dersleri (Night Lessons) to enlighten the people of the city, published a weekly magazine called *Küçük Mecmua* (Little Magazine) in order to make his ideas heard throughout the country. He published many folk tales, beliefs and folk songs for the first time in this magazine. With his articles published in the magazine, Gökalp, who aimed to enlighten the people of Anatolia and determine the scientific, cultural and artistic policies of the newly established state, touched on many different subjects, especially the War of Independence, from current affairs to current developments, from philosophy to literature, from folk beliefs to international politics. Before Lausanne, Dr. After completing his studies on Kurdish tribes, which he had started upon the request of Rıza Nur, and planning to examine Arab and Turkmen

tribes, Gökalp, who did not live long enough, based the sociology of the new state to be established on the example of Diyarbakır and treated this city as an experimental laboratory. His last residence in Diyarbakır, between September 1921 and March 1923, is one of Gökalp's most productive periods in terms of literature and thought. Gökalp, who returned to Ankara after working for *Küçük Mecmua* for less than two years, shared with his readers for the first time in the pages of this magazine most of the concepts and ideas he produced in his works titled *Türk Töresi*, *Altın Işık*, *Doğru Yol*, *Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerinin Tasnif, Analiz ve Tefsiri*, published in 1923. Gökalp left behind his Turanist views in *Türkleşmek*, *İslamlaşmak*, *Muasırlaşmak* (1918), and developed his ideas in the *Türkçülüğün Esasları* (1923) *Türk Medeniyet Tarihi* (1925), which are considered to be among his most important works, and focused exclusively on the idea of Turkism. Thus, in order to understand the final point of Gökalp's mental evolution and the development of his intellectual life, the period when he published *Küçük Mecmua* almost single-handedly should be examined meticulously.

Keywords: Ziya Gökalp, *Küçük Mecmua*, Turanism, Turkism, National Struggle, Diyarbakır, literature, history.

Article Information

<i>AI Disclosure</i>	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content has been produced by myself in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
<i>Ethics Committee Approval</i>	The study does not require ethics committee approval, and the data used were obtained through a literature review / published sources. It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all referenced works are listed in the bibliography.
<i>Complaints</i>	erdemdergisi@akmb.gov.tr
<i>License</i>	This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).
<i>Indexing Information</i>	The journal is indexed in MLA, EBSCOhost, ASI (Advanced Science Index), ASOS, SOBIAD and TR Dizin.
<i>Conflict of Interest</i>	There is no potential conflict of interest in this study.

Giriş

Türk siyaset tarihinin en önemli iki partisi İttihat ve Terakki Fırkası ile Cumhuriyet Halk Fırkası'nın resmî ideoloğu Ziya Gökalp (23 Mart 1876-25 Ekim 1924), büyük bir imparatorluğun çöküşü ile yeni bir ulus-devletin yükselişine şahitlik etmenin düşünsel karmaşasını son haddinde yaşamış bir aydındır. Bu çöküş-yükseliş zamanlarında en önemli ve en kritik karar mercilerinde bulunmanın sorumluluğunu olanca ağırlığıyla üzerinde taşımış bir siyasi figür olarak da on yıl süreyle Merkez-i Umumi üyeliği görevini yürüttüğü İttihat ve Terakki'nin savaştan mağlup çıkmasının ardından Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının kaçınılmaz hâle geldiği yeni konjonktürde görüşlerini yeni koşullarla uzlaştırma yoluna gitmiştir. Gökalp'in düşüncelerinin bu on yıl içinde Turancılıktan Türkçülüğe evrildiğini savunan Tokluoğlu'nun da ortaya koyduğu gibi, Gökalp dikkatli bir analisttir (2015: 166). 29 Mayıs 1919-30 Nisan 1921 arasındaki Malta sürgünü yıllarında Millî Mücadele'yi yakından takip eden Gökalp, ulusal mücadelenin ortaya çıkardığı sonuçlara bağlı olarak yeni stratejiler belirlemiş, örneğin, Pantürkist görüşlerini değiştirmiştir: “Ziya Gökalp yeni koşullarda çok etkili olmasa da yeni çerçevenin içinde yer alacak şekilde görüşlerinde düzeltmeler yapma gereği duymuştur.” (Ertürk 2006: 65).

Türkiye’de sosyolojinin kurucusu kabul edilen Gökalp, Batılı anlamda bir bilim adamı değil; “Doğu dünyasının pek iyi bildiği pîr, şeyh, arif türündeki insanların modern bir tipi”dir (Erişirgil 1984: 209). Ancak bize göre daha çok yaşadığı dönemin çalkantılı şartları ve sarsıcı olayları karşısında ivedilikle mevzi alma zorunluluğu onun düşüncelerini başından sonuna bir sisteme oturtmasını engellemiştir. Savunduğu siyasi ideolojilerle kültüre, millete, devlete dair görüşleri arasında çok defa çelişki içinde olduğunu tespit ettiği ve “programında bazı noktalar geçen yarım yüzyıl içinde kaybolmuş, bazıları da ters bir yönde gelişmiştir” (2019: 474) dediği Gökalp'in düşüncelerindeki tutarsızlıkları Ülken şu cümlelerle açıklar:

“O bir imparatorluğun çözülme çağında millet sosyal bir devrim beklerden doğmuştur. Birbirine karşıt iki olay, yani çözülme ve kurulma aynı zamanda konmuş bulunuyordu. Fakat o sırada ne imparatorluk yıkılmış ne de millet kurulmuştur. Gökalp bu olağanüstü karmaşık durumda bu zıt sorulara cevap vermek zorunluluğunda idi. İçtimai felsefesinin hızlı değişimleri ve bazı çelişmeleri bundan ileri gelmektedir. Irkçılığa karşı vaziyet almakla birlikte Turancılığı ve İslamcılığı savunması bundandı.” (2019: 549)

Ülken'in bu tespitlerinin yer aldığı “Gökalp Diyarbakır'da” başlıklı yazısında onun düşünceleri, sırasıyla, Osmanlıcı-İslamcı (1876-1908), Turancı (1911-1919) ve son olarak Türkçü (1921-1924) görüşleri benimsediği üç devreye ayrılır ve “Gökalp'in fikir hayatında üçüncü devre *Küçük Mecmua*'yı çıkardığı üçüncü devredir.” (2019: 524) denir.

Kariyeri boyunca düşüncelerindeki köklü değişime rağmen, Gökalp kendisini hem bir düşünce adamı ve hem bir aksiyon adamı olarak ortaya çıkaran karakter yapısını borçlu olduğu Fouille'nin *Kuvvet-Fikirler Ahlâkı* ve *Kuvvet-Fikirler Evrimciliği* kitaplarındaki *idees-forces* (kuvvet-fikirler) nazariyesine hayatının her döneminde sadakatle bağlı kalmış görünür. O, inanç ve fikirlerin yalnızca edilgen düşünceler değil, aynı zamanda yaratıcı ya da yıkıcı etkin kuvvetler olduğuna inanan biri olarak, düşüncelerini konferanslar, toplantılar ve en çok da gazete ve dergiler yoluyla halka duyurmaya gayret etmiştir. İttihat Terakki İdadî Mektebi'nde verdiği sosyoloji dersleri, yazın Büyüka'da, kışın kendi evinde ve Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmalar, her türlü imkânsızlık içinde sürgünde düzenlediği “Malta Konferansları” ve aşağıda daha ayrıntılı söz edeceğimiz Diyarbakır'daki “Gece Dersleri” ve “Gençlik Derneği”ndeki faaliyetleri Gökalp'in kitleleri örgütlemeye, insanları bir araya getirmeye yönelik çabasını ortaya koyan örneklerdir. Gökalp, imparatorlukların dağıldığı 19. yüzyıl sonu, ulus-devletlerin dilini, düşüncesini, ilgi ve zevklerini, özetle toplumsal yaşamı belirleyen gazete ve dergilerin altın çağı olduğunun bilincindedir:

“...gazeteden doğan yeni içtimâ tarzı ise amme (*publique*) adını alır. Âmmе, şifahi değil, tahriri olduğu gibi, bir mahalle, bir dükkânda toplanmağa muhtaç değildir... Her gün aynı gazeteyi okuyanlar, aynı suretle duymağa, düşünmeğe, irade etmeğe alışarak müşterek bir vicdana sahip olurlar.” (Gökalp 1924: 126-127).

Tarde'a dayanarak milliyeti gazetelerin yarattığını savunan Gökalp (Ülken 2019: 467), erken yaşlarından başlayarak dönemin gazete ve dergicilik anlayışının şekillendirdiği yoğun bir yazı faaliyeti içindedir. İdadideyken ilk yazıları arkadaşlarının şapografla bastığı *Bahar* gazetesinde çıkan Gökalp, “İhtilal Şarkısı” başlıklı siyasi şiiri İttihatçıların Londra'da bastırdıkları *İstiklal* gazetesinde 1896'da yayımlanmasının ardından hayatı boyunca matbuat dünyasının her alanında adını duyurur. Diyarbakır ekseninde Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun tarım, ticaret ve ekonomideki sorunları, bu yörelerdeki aşiretlerin sosyal hayatı ve yapılanmaları, ülke ve dünya siyaseti, din, eğitim ve hukuk gibi konuları işlediği ilk makaleleri

Diyarbakir Gazetesi'nde, *Dicle*'de ve Diyarbakır'ın ilk özel gazetesi olan *Peyman*'da çıkar. Selanik'e geçtikten sonra başyazarları arasında yer aldığı *Genç Kalemler*, *Yeni Felsefe* ve *Rumeli*'deki yazılarıyla adını geniş kitlelere duyuran Gökalp, Türkçülük akımının en başından beri gazeteciliğin yerini ve önemini göstermesi bakımından çarpıcı bir örnektir. İttihat ve Terakki Merkez Umumi Üyesi olarak *Türk Yurdu*, *İslam Mecmuası*, *İktisadiyat Mecmuası*, *Millî Tettebbular Mecmuası*, *Muallim*, *Harp Mecmuası*, *Yeni Mecmua* dergilerinde ve *Halka Doğru*, *Turan*, *Akşam*, *Tanin* gazetelerinde dönemin siyasetine ve güncel meselelerine yön verecek nitelikte yazılarıyla yer alır. Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlubiyetle çıkılmasının ardından her türlü iktidar ve imkândan mahrum kalan Gökalp, Malta sürgününden dönüşte bu yazıda ele aldığımız *Küçük Mecmua*'yı yayımlamaya başlar. Ankara'da Telif ve Tercüme Heyeti başkanlığına getirilene kadar 33 sayı çıkardığı derginin yayın hayatına son verdikten sonra da gazete ve dergiler için yazmayı sürdürür. *Hâkimiyet-i Milliye*, *Yeni Türkiye*, *Yeni Gün* ve *Cumhuriyet* gazeteleri yazılarının ölümünden önce okurla son kez buluştuğu süreli yayınlar olur.

İlk Yıllar: Diyarbakır

Ziya Gökalp üzerine yapılan bütün çalışmalarda onun kişiliğini ve kariyerini belirleyen üç merkeze işaret edilir: Diyarbakır, Selanik ve İstanbul. Bunlardan Diyarbakır; Türk düşünce tarihinin en önemli figürlerinden biri kabul edilen Gökalp'in hayatının ilk ve son aşamasına sahne olması ve büyük mücadeleler ve mesafelerden sonra tekrar döndüğü baba ocağında kişisel yolculuğunun başındaki ve sonundaki düşünsel farkı göstermesi bakımından önemlidir. "Ziya Gökalp ve Enver Paşa" başlıklı yazısında Ziya Gökalp'in bir düşünce adamı ve siyasetçi olarak kariyerinin ilk yıllarında koyu bir Turancı ve Enver Paşa taraftarı olduğu için yaşadıkları ciddi tartışmayı aktaran Yahya Kemal (1968: 59-60), yıllar sonra *Tasvir-i Efkar*'da kaleme aldığı "Yeni Türk Ruhu" başlıklı makalesinde Gökalp'in *Küçük Mecmua*'daki faaliyetlerinden takdirle söz eder. "On üç sene evvel. Diyarbakir'den Rumeli'ye ve İstanbul'a gelip dokuz sene oturduktan sonra tekrar Diyarbakir'e dönen, o diyarın nuranî bir oğlu, bu toprağa, esrarengiz bir ekinci gibi ne ekti?" (1966: 235) diye soran Yahya Kemal'in, Ziya Gökalp'in döngüsel yolculuğuna yaptığı vurgu, bizce, Gökalp'in dönemin siyasi gelişmeleri üzerinde oynadığı etkiden fazlasına işaret eden bir tespittir ve ilerleyen bölümlerde daha detaylı ele alınacağı gibi, onun değişen fikirleri üzerinde bu şehrin tesirine dair imalar içerir.

Ziya Gökalp'in doğum yeri Diyarbakır, 19. yüzyılın son çeyreğinde imparatorluğun bütün büyük merkezlerinde olduğu gibi oldukça kozmopolit ve karmaşık bir görünüm arz eder. Gökalp, dünyaya geldiğinde bir diller halitasının içine doğar. Şehirde Türkçe, Kürtçe, Arapça, Ermenice, Süryanice ve İbranice konuşulurken Türkçe, Arapça, Ermenice süreli yayınlar çıkar (Beysanoğlu, Koz, İşli 1999: 67). Bu yıllarda siyasi-sosyal bakımdan hareketli bir merkezdir: "Diyarbakır'ın sürgün bölgesi olması, burayı II. Abdülhamid karşıtı muhalefetin merkezlerinden birisi hâline getirirken, siyasal ve entelektüel yaşamın da canlanmasına yol açmıştır." (Karakaş 2015: 106). Gökalp ilk gençlik dönemini geçirdiği Diyarbakır'a sürgün cezasıyla gönderilenler aracılığıyla Osmanlı muhalif hareketiyle tanışır. Tarihe, edebiyata meraklı bir genç olarak doğup büyüdüğü şehirdeki hayatın ciddi bir değişimden geçtiğine şahitlik eder; doğudaki Ermeni olaylarının artmasıyla beraber özellikle Van ve Bitlis yörelerinden çıkıp Diyarbakır'a göç eden Müslümanlar, genç Gökalp'in toplumsal-siyasal sorunlarla ilgilenmesine ve bu yıllarda Osmanlıcılık düşüncesine tutunmasına neden olur.

Ziya Gökalp henüz Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlisi öğrencisiyken üye olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Anadolu'daki ilk şubelerinden birini büyük bir gizlilikle yürüttüğü çalışmalar sonunda 1898 yılında Diyarbakır'da açar. Genç yaşında kaleme aldığı Şaki İbrahim Destanı'na (1908) da konu olan otorite boşluğundan faydalanarak Diyarbakır halkını huzursuz eden Hamidiye Alayları'ndaki zorbalarla ve bunları himaye eden valiyle mücadele eder. Meşrutiyet'in ilanından sonra Diyarbakır'da kurduğu gizli cemiyeti Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Diyarbakır Şubesi ismiyle resmîleştiren Gökalp, 1909'da Selanik'te düzenlenen İttihat ve Terakki'nin ikinci büyük kongresine Diyarbakır delegesi olarak katılır. 1910'da Diyarbakır Vilayeti Maarif Müfettişliği'ne atanır ve aynı yıl içinde yine Selanik'te yapılan İttihat ve Terakki'nin üçüncü kongresinde Merkez-i Umumi Azalığı'na seçilir. 1912'de yapılan seçimler sonucunda kısa süreliğine Ergani Madeni milletvekili olarak görev yapar. Kariyeri boyunca pek çok dergi ve gazetede kurucu veya başyazar olarak yer alan Gökalp, çıkardığı son dergi *Küçük Mecmua* için Diyarbakır'da çalışmalarına devam ettiği sırada, Dr. Rıza Nur'un talebiyle Lozan Barış görüşmeleri esnasında Türk tezini güçlendirmek üzere, sonradan *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* adıyla yayımlanacak olan sosyolojik incelemesini tamamlar (Gökalp 1992: 3-8). Diyarbakır'dan ayrılmadan önce tamamladığı bu son çalışmada Gökalp, yeni rejimin ulus-devletçi tezlerini Diyarbakır

örneğine dayandırır ve bu şehri, zamanla değişen görüşlerini tecrübe ettiği bir deney laboratuvarı olarak ele alır. Karakaş'ın, “zaman zaman ayrı kalmasına rağmen, yaşamı boyunca bağlarını koparmamış, en zor anlarında buraya dönmüş ve faaliyetlerine burada devam ederek kendini kanıtlama imkânları yaratabilmiştir” (2015: 106) dediği Diyarbakır, Gökalp'in fikriyatında büyük pay sahibidir. Hakkındaki soruşturmalar ve ailevi nedenlerle çok defa ayrılıp tekrar döndüğü bu şehir, burada ortaya konmaya çalışıldığı gibi Gökalp'in kariyerinde ‘baba ocağı’ olmaktan öte bir rol oynar. Siyasi görüşlerinin, dünyaya bakışının, Yayla'nın *Küçük Mecmua*'ya dair yakın tarihli çalışmasında iddia edildiği gibi söz konusu dönemde “Panturanist” (2023: 89) olmadığı; aksine Turancılıktan Türkçülüğe evrildiği görülür.

Son Yıllar: Diyarbakır

Ziya Gökalp, büyük bir imparatorluğu yıkıma götüren siyasi komplolar, baskınlar, suikastlar, bir büyük savaş ve bütün bunların sonrasında gelen uzun sürgün cezasından tekrar yurda döndüğünde bıraktığı yerden devam etme niyetindedir. Bir aksiyon adamı olarak, Ankara'daki Millî Hareket onu son derece heyecanlandırır. Ancak Ankara'dan doğrudan bir davet almadığı için temkinlidir. Malta'daki sürgün yıllarında Ankara'yı yakından takip eden Gökalp, gelişmelere göre yeni stratejisini tayin eder: İttihatçılığından dolayı Ankara'da soğuk karşılanacağını bilen Gökalp, Anadolu hareketi içinde kabul görmesini sağlayacak faaliyetlerini Diyarbakır'dan yürütmeye karar verir.

Pek çok biyografide Gökalp'in Malta dönüşü Ankara'ya geçmek üzere yola çıktığı kaydedilse de Dr. Rıza Nur'un o günlere dair aktardıklarında Gökalp'in bir gece İstanbul'da kaldıktan sonra ailesini de yanına alarak Diyarbakır'a dönme niyetinde olduğu kaydedilir. İstanbul'da bir gün kaldıktan sonra deniz yoluyla Samsun'a geçen Gökalp yolda aynı sırada Giresun'dan Samsun'a geçen Dr. Rıza Nur'la karşılaşır. Millî Mücadele sırasında çeşitli bakanlıklarda görev alan Dr. Rıza Nur, Ankara yolundadır ve Gökalp'in Diyarbakır'a gitmekte olduğunu öğrenir: “Kendisine ‘Diyarbakır’a gidip ne yapacaksınız? Vatana hizmet lâzım. Seni Ankara'ya götüreyim.’ dedim. Tereddüt etti. Sonra ikna ve razı ettim. Ziya İttihatçıların içinde yegâne bir düşünür ve âlim bir adamdı.” (2018: 816-817). Buradaki “İttihatçılık” kaydı, bizce, Ziya Gökalp'in ilk elde Ankara'ya yönelmemesinin en büyük nedeni olabilir. Çünkü Gökalp'in İttihatçı geçmişi Millî Mücadele taraftarları arasında kendisine karşı ciddi bir muhalefet kaynağıdır.

Telif ve Tercüme Encümeni azalığı görevi verilen Gökalp bir süre Ankara'da kaldıktan sonra Kayseri'ye geçer. Beysanoğlu'nun aktardığına göre bu dönemde söz konusu görevde yapılacak bir iş olmadığı için Kayseri'de Yunus Nadi'nin idaresindeki *Yeni Gün* gazetesinde birkaç yazı ve şiir yayımlar. Geçim zorluğu çektiği için İstanbul'dan Ankara'ya aldırıldığı kitaplarını satışa çıkarır. Beysanoğlu'nun, Cemil Sena'nın hatıralarından aktardığına göre, bir süre Edip Bey isimli birinin açtığı kütüphanede kitaplarının satışından gelen parayla idare eder ve en sonunda on yıllık ayrılığın ardından annesinin kendisini beklediği memleketine döner (Beysanoğlu 2002: 151-152).

Yaklaşık on yıl gibi uzun sayılmayacak bir aradan sonra 1921 sonbaharında döndüğü Diyarbakır'da Ziya Gökalp'i karanlık bir ortam karşılar. Bir yandan Sevr Antlaşması'nın ortaya çıkardığı sonuçlar halkı endişelendirirken diğer yandan Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti'nin Diyarbakır'daki eski İttihatçılara yönelik başlattığı cadı avı huzursuzluklara yol açar. Dönemin Dâhiliye Nazırı Ali Kemal'den Vilayât-ı Sitte yönetimlerine bildirilen telgrafla Sevr Antlaşması'nın uygulanması yolunda Ermenistan'a ilhak edecek vilayetlerin mukadderatının bu illerde meskûn halka bırakıldığı kararı Diyarbakır'da ve komşu illerde derin bir korkunun hâkim olmasına neden olur. Diyarbakır halkı mütarekeden beri şehirlerinin ve ülkenin genel durumuyla ilgili kaygılıdır. Böyle bir ortamda, adeta bir kurtarıcı gibi karşılanan Gökalp, ülkeye çöken karanlığa ve etrafındakilerin karamsarlığına rağmen halka umut aşılar: “İstiklal Savaşı, Türkler için yeni bir Ergenekon'dur, Mustafa Kemal Bozkurt'tur; O yalnız Türkler için değil, Doğu dünyası için de bir kahramandır.” (Göksel 1956: 140) sözleriyle ilk günlerinden başlayarak ziyaretine gelenlerin moral ve motivasyonlarını yüksek tutar.

Diyarbakır'da “Gece Dersleri” ve “Gençlik Derneği”ne ön ayak olan Ziya Gökalp, hocasız kaldığı için kapanan Diyarbakır Sultanîsi'nin öğrencilerini toplayıp onları bir amaç etrafında örgütlemek ister. Diyarbakır folkloruna dair derlemeler yapacak, memleket meseleleriyle ilgili konularda toplumu bilgilendirecek bir gençlik derneğinin açılması için çalışmalarına başlar. Söz konusu dernek Gökalp'in desteği ve cesaretlendirmesiyle kısa zamanda açılır. Çalışmalara başlanır; halk türküleri notaya alınır, Diyarbakır tarihi ve mimarisıyla ilgili araştırmalar yapılır. Dernek üyelerinin derlediği folklorik ve etnografik malzeme, aynı dönemde yayın hayatına giren *Küçük Mecmua*'da yayımlanır.

Ziya Gökalp, aynı zamanda şehir halkının güvenliği ve huzuru için de çalışır. Birinci Dünya Savaşı'nın yetim bıraktığı çok sayıda kimsesiz ve bakımsız

çocuğun sokaklardaki perişan hâlini görüp harekete geçen Gökalp, Cenup Cephesi Kumandanı Cevat Paşa'nın desteğini alarak eski Askerî Rüştiye binasının onarılarak dönüştürülmesini sağlar ve şehrin tarihinde bir ilk olan Dârüleytam'ı (Yetimler Yurdu) Ağustos 1922'de hizmete açar. Bunun gibi, Birinci Dünya Savaşı'nda hayatını kaybeden askerlerin anısını yaşatmak için Cevat Paşa'nın Dağkapı ile kışla arasında tesis ettiği asker mezarlığının kitabesini yazmayı üzerine alan Ziya Gökalp, "Ey hayat yolcusu bu taşı oku / Saplansın zihnine hakikat oku" dizeleriyle başlayan şiiri yazar (Beysanoğlu 2002: 177).

Gökalp'in Diyarbakır'da kişisel çabalarıyla başlattığı kültür devrimi hareketi onun Mart 1923'te şehirden ayrılışıyla büyük oranda akamete uğramış görünür (Beysanoğlu 2002: 176). Onun Diyarbakır'dan ayrılmasından bir yıl sonra Gençlik Derneği kapanır. Derlenen folklor malzemeleri 1922 yılı sonlarında Diyarbakır Millî Eğitim Müdürlüğü aracılığıyla Millî Eğitim Bakanlığı Hars (Kültür) Dairesi'ne gönderilir. Sonuç olarak, Diyarbakır'ın kent hafızası ve kültür tarihi içinde büyük önem taşıyan bu birikim bir bütün halinde değerlendirildiğinde, Ziya Gökalp'in şehirden ayrıldıktan sonra geride bıraktığı kültürel faaliyetlerin büyük oranda sekteye uğradığını iddia etmek mümkündür. Gökalp'in Diyarbakır yıllarından bıraktığı en kalıcı eseri, adının aksine Diyarbakır ve bütün Anadolu kamuoyunda büyük etkiler uyandıran ve ölümünün yüzüncü yılında bu incelemeyle ortaya koymaya çalıştığımız zihinsel gelişim/dönüşüm macerasında vardığı son noktanın yol işaretlerini barındırmaya devam eden *Küçük Mecmua*'dır.

Küçük Mecmua

Çevresindeki takipçilerini aydınlatıp bilgilendirmenin yeterli olmadığına Diyarbakır'daki ikameti bir yılı doldurmadan kani olan Ziya Gökalp başta Millî Mücadele olmak üzere, tarih, kültür, felsefe, sosyoloji, edebiyat ve siyaset konularında ülke çapında yayın yapacak bir dergi kurmak için 1922 ilkbaharında çalışmalara başlar. 1922 Mayıs ayında Matbuat Umum Müdürü olan arkadaşı Ağaoğlu Ahmed Bey'e bu dergi projesini yazar. Gelen cevapta böyle bir yayını Mustafa Kemal Paşa'nın memnuniyetle karşıladığı bildirilir. Matbaa, kâğıt ve işçi masraflarını karşılamak üzere derginin her sayısı için üç yüz lira göndereceği vadedilir ve ilk üç yüz lira Osmanlı Bankası vasıtasıyla Gökalp'in adına yatırılır. Ancak bu desteğin arkası gelmez (Göksel 1956: 138).

Parasal zorluklara rağmen çıkarılan derginin önünde birtakım maddi/teknik engeller de kısa sürede baş gösterir. Derginin basıldığı, aynı zamanda *Diyarbakir Gazetesi*'nin de çıktığı Diyarbakır'ın o dönemdeki tek matbaası olan Vilayet Matbaası'ndaki imkânsızlıklar, müretteplerin ve dizgiye verilen harflerin yetersizliği gibi nedenlerle derginin baskısı son derece kötüdür. Gökalp, yeni sayılar çıktıkça dergi nüshalarını gönderdiği İstanbul ve Ankara'daki dostlarıyla devamlı yazışma hâlinindedir. *Akşam* gazetesi başyazarı Necmettin Sadak'tan istediği harfler gelse de sorunun yalnızca harflerde olmadığı kısa sürede meydana çıkar. Makineyle ilgili kronik sorunlar Cevat Paşa'nın desteğiyle giderilmeye çalışılır.

Bütün bu imkânsızlıklar içinde Ziya Gökalp, Millî Mücadele dönemi matbuat hayatının en önemli dergilerinden birini, taşrada büyük fedakârlıklarla çıkarmayı başarır. Adının aksine, ülke çapında büyük yankılar uyandıran derginin ortaya çıkış şartları son derece mütevacıdır. Ziya Gökalp başkanlığında toplanan dört kişilik yazı heyetinin ilk toplantısında derginin “Yeni Lisan” anlayışını sürdürerek sade Türkçeyle yayın yapması ve halkın anlayacağı konularda şiir ve hikâyelere yer vermesi kararlaştırılır. Halkın örf ve âdetleri, masal ve manileri, şifahi destan ve koşmaları, bilmece ve atasözleri, tarihi bina ve eşyalar, çeşmelerde ve surlardaki kitabeler, eski medreselerin halk arasında yaşayan tarihçeleri ve menkıbeleri yapılan iş dağılımına göre toplanacaktır. Gökalp de bütün bunları toplamanın yöntemlerini öğretecektir (Beysanoğlu 2002: 159).

Derginin 5 Haziran 1922 tarihli ilk sayısında, Gökalp'in uzun bir aradan sonra okurlarını tekrar selamladığı editoryal niteliğindeki “Çınaraltı” başlıklı yazı ve yine Gökalp'e ait “Refah mı, Saadet mi?”, “Türklerle Kürtler”, makaleleriyle “İşçi Kızı” imzasıyla olan “İktisadî Vatanperverlik” manzumesi vardır. Gökalp'e ait bu yazılardan başka, Ali Nüzhet'in “Ömer Seyfettin İçin”, İhsan Hamid'in “Nezir'in Karısı” başlıklı kısa hikâyesi ve Diyarbakır yöresinden derlenen “Halk Türküleri” derginin ilk sayısında yer alır. *Küçük Mecmua*'da büyük kısmı Gökalp'in kendisi tarafından kaleme alınan yazılar genel olarak edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, sosyal psikoloji, siyaset ve aktüalite konularını içerir ve ilk sayıdan başlayarak Ziya Gökalp'in ağırlık merkezini oluşturduğu bu format hemen hiç değişmeden 18 Mart 1923 tarihli son sayıya kadar devam ettirilir. Her hafta Pazartesi günü çıkan dergi, 29. sayıdan itibaren iki haftada bir çıkmaya başlar. Bu durum, derginin yayımlandığı zor koşullar ve Ziya Gökalp'in yoğun mesaisi hakkında da fikir verir.

1. Edebiyat

Eserleri genel anlamda iki devrede ele alınan Ziya Gökalp, Argunşah'a göre, 1911'de *Genç Kalemler*'e katılmasının ardından Türk edebiyatı üzerindeki etkisini belirleyen bir eşikten geçer. Bu bakımdan 1922 yılı, tam olarak onun Diyarbakır'dayken üzerinde çalıştığı *Küçük Mecmua* devresine denk gelmesi bakımından büyük önem taşır. Bu tarihten önce “bir yeniden doğuş psikolojisi taşıyan millî edebiyat”ı hedefleyen anlayışı, bu tarihten sonra “devletin edebiyatı”nın oluşum sürecine evrilir (2010: 138). Bu ayırım referans olarak alındığında, “edebî dilin konuşma diline (İstanbul Türkçesine), biçim bakımından millî vezin olan heceye, millî nazım biçimlerine ve tematik olarak da halk kültür ve edebiyatına, Türk mitolojisine” (Daşcıoğlu 2011: 91) dayanan bir edebiyat arayışında olan Gökalp, bir yandan dergide -I. Dünya Savaşı günlerinde yaptığı gibi- “İzmir Bayramı”, “İngiliz'den Sakın” başlıklı, İngilizleri ve Yunanları hedef alan milliyetçi-hamasi şiirler kaleme alırken, diğer yandan -buradaki asıl mesaisini teşkil eden- ulus inşası sürecinin önemli bir parçası olarak gördüğü folklor çalışmaları kapsamında özellikle Diyarbakır'daki sözlü kültür malzemesinin derlenmesi ve envanterinin çıkarılıp kayıt altına alınması üzerinde titizlikle durur. *Küçük Mecmua*'da yayımlanan halk masallarının çoğunluğunun Diyarbakır Türklerine ait olduğunu dile getiren Gökalp, “Keloğlan”, “Küçük Hemşire” gibi birkaçının Anadolu'nun diğer bölgelerinden alındığını ekler (Gökalp 2009b: 114). Gökalp, Fuat Köprülü'ye yazdığı 8 Ağustos 1922 tarihli bir mektubunda bu çalışmalar hakkında şu bilgileri verir:

“Burada halk masalarını topluyorum; bazılarını *Küçük Mecmua*'da göreceksiniz. Lisan hususunda ilmî usûle tamamıyla riayet mümkün olamıyor; çünkü, iyi bir masalcı bulamadım. Folklorun halk itikatlarına ait kısmını da toplayacağım. Diyarbakır'ın eski şarkılarını terennüm edebilen yaşlı hânendelerinden eski besteleri nota ettiriyoruz, İstanbul'da tab'ı kolay olursa, millî musikimize esas olacak bu halk nağmelerinin notalarını göndereyim.” (Gökalp 1989: 196).

En zengin kültür hazinelerinden biri olduğuna, bir milletin ideallerinin saklı olduğuna inandığı masalların o milletin karakterinin doğru biçimde anlaşılması için incelenmesi gerektiğini savunur. Bu amaçla aile efradının ve kadınlar çevresinin yardımına başvurur. En büyük kızı Seniha Göksel'in masal derlemeleri konusundaki sözleri, Gökalp'in kısıtlı şartlar içinde bilimsel araştırma yöntemlerine riayet etme gayretini göstermesi açısından dikkate değerdir:

“Babam yazdığı masalların bir kısmını annemden dinlemişti. Annem, Diyarbakır’da masal söyleyen kadınları arar bulur, bunları eve davet ederdi. Bu masal söyleyen hanımların anlattıklarını dinler, sonra bunları yazar, babama verirdim. Babam bunları okur ve masal deyim, motif ve üslûbiyle bunları manzum ve mensur olarak yazardı. Yazdığı bu masalları anneme okur, ondan sonra neşrederdi. Böylece folklor işlerinde, annem babamın en çalışkan bir yardımcısı idi diyebilirim.” (Göksel 1956: 128).

Gökalp’in *Küçük Mecmua* döneminde de *Genç Kalemler*’deki edebî tartışmalarında savunageldiği faydalı-zararlı edebiyat anlayışını sürdürdüğü görülür. 2 Ekim 1922 tarihli 18. sayıdaki “Halkiyat” başlıklı yazısında, edebî eserlerin bazılarının faydalı bazılarının zararlı olduğunu; faydalı edebiyata en iyi örneğin *Küçük Mecmua*’da çıkan halk edebiyatı ürünlerinin gösterilebileceğini belirtir. Dergide derlenip yayımlanan halk masalları açısından bir değer taşımasalar da bu masallarda hep bir ideal uğruna mücadele eden insanların büyük iradelerle ve yenilmez azimlerle olağanüstü işler başardığını kaydeder. Gökalp’e göre, bu masallardaki insan algısı son derece yüksektir; Avrupa’da halk masallarının eğitici ürünlerin en verimlişi kabul edilmesi bu nedenledir. Okuma yazmayı yeni öğrenen çocukların ilgisini peri ve dev masallarının çektiğini söyleyen Gökalp, Eski Yunan ve Latin edebiyatlarının halk edebiyatından doğmalarını gerekçe göstererek bu edebiyatları eğitici bulduğunu dile getirir (Gökalp 2009b: 26).

Ziya Gökalp yeni edebiyat için de en büyük kaynak olarak gördüğü folklor çalışmalarına yoğunlaşarak bu alandaki bilimsel faaliyetlerin tamamını “Halkiyat” adıyla Türkçeleştirir. Sözlü kültür öğeleri arasında özellikle üzerinde durduğu masallarla ilgili olarak, yukarıda zikredilen “Halkiyat” başlıklı yazısında masal derleme çalışmalarının metodolojisi hakkında bu alanda faaliyet gösterecek olan derlemecilere ve gönüllülere önemli bilgiler verir. Gökalp’e göre halk masalları kendilerine mahsus söyleyiş özellikleri taşıdıkları için her masal söyleyenden alınmamalıdır. Ocaktan yetişme masalcılar çoğunlukla kadınlardır; babadan oğula aktarılan ozanlık gibi masalcılık da anneden kıza intikal eder. Bir nevi sanatkâr olan masalcıların ağzından çıkan her kelime yerli yerinde kullanıldığı için hiçbir kelime değiştirilmemeli, masalcının ağzından çıktığı gibi kaydedilmelidir. Derlemeci, kayıt altına aldığı masalın kimden, hangi boydan, köyden, nerede derlendiğini de kaydetmeli, masalı söyleyenin o masalı kimden aktardığını bir rivayet silsilesiyle belirtmelidir. Aynı yazıda *Küçük Mecmua*’da

yayımlanan masallar için “hakikî masalcı” bulamamaktan yakınan Gökalp “masallara renk veren ananevî ibareleri, tabirât-ı mahsusîyeyi aynen zapt” (Gökalp 2009b: 114-115) altına aldıklarını özellikle vurgular.

Ziya Gökalp'in *Küçük Mecmua*'daki büyük kısmı şiir ve masal türlerinde olan edebî eserleri, sonradan kendi adıyla yayımladığı kitaplarına girmiştir.¹ Ağırlıklı olarak halk masallarından oluşan ve İstanbul'daki Matbaa-i Âmire tarafından basılan *Altın Işık* (1923) kitabındaki masallardan “Keloğlan”, “Tembel Ahmet”, “Kuğular”, “Nar Tanesi (Yahut Düzme Keloğlan)”, “Keşiş Ne Gördün?”, “Pekmezci Anne”, “Yılan Bey'le Poltan Bey”, “Kolsuz Hanım” ve “Küçük Hemşire” ilk defa *Küçük Mecmua* sayfalarında okurla buluşan masallardır. Kitaptaki geriye kalan malzeme, Dede Korkut hikâyelerinden yapılan seçkilerdir. Ayrıca, sahne tekniği bakımından oynanmaya fazla elverişli olmayan ve okunmak için yazıldığı anlaşılan “Alparslan Malazgirt Muharebesi (İki Perdelik Manzum Piyes)” adıyla bu kitaba girer. Yukarıda değinildiği gibi, “Keloğlan” masalları ve “Küçük Hemşire” başka yörelerden olmakla beraber, kitapta yer alan halk masallarının büyük kısmı Diyarbakır yöresinden derlenmiş malzemeden oluşur.

2. Sosyoloji

Türk sosyolojisinin kurucu ismi olarak kabul edilen Ziya Gökalp, henüz genç yaşından itibaren toplumsal meselelerle ilgilenmiş, içinde bulunduğu dönemin sosyo-politik meselelerini çözümlemek için Durkheim'ın görüşlerini benimsemiş, Türk düşünce tarihinin en etkili isimlerinden biridir. Gökalp toplumsal konulara olan ilgisini ve bu konuları ele alış yöntemini anlatırken, *Küçük Mecmua*'da “Vasiyetler” dizisi içinde yer alan “Hocamın

¹ Gökalp'in edebî veya dil/edebiyata dair yazılarının künye bilgileri şu şekildedir: “İktisadi Vatanperverlik” (S. 1, 5 Haziran 1922, s. 18); “Malazgirt Muharebesi” (S. 3, 19 Haziran 1922, ss. 9-19); “Kara Destan” (S. 4, 26 Haziran 1922, ss. 13-14); “Kolsuz Hanım” (S. 5, 3 Temmuz 1922, ss. 11-19); “Büyük Farz” (S. 5, 3 Temmuz 1922, s. 20); “Serhad Şiirleri-İngiliz'den Sakın” (S. 6, 10 Temmuz 1922, ss. 11-12); “Yılan Beyle Piltan Bey-1” (S. 6, 10 Temmuz 1922, ss. 13-16); “Yılan Beyle Piltan Bey-2” (S. 7, 17 Temmuz 1922, ss. 11-15); “Yörük Ali” (S. 9, 30 Temmuz 1922, ss. 9-10); “Kuğular” (S. 9, 30 Temmuz 1922, ss. 10-14); “Keloğlan” (S. 11, 14 Ağustos 1922, ss. 6-12); “Nar Tanesi Yahut Düzme Keloğlan” (S. 12, 21 Ağustos 1922, ss. 7-12); “Karacadağ” (S. 12, 21 Ağustos 1922, ss. 15-16); “Keşiş, Ne Gördün?” (S. 13, 28 Ağustos 1922, ss. 7-14); “Pekmezci Anne” (S. 15, 11 Eylül 1922, ss. 6-10); “Ak Destan” (S. 15, 11 Eylül 1922, s. 14); “İzmir Bayramı” (S. 15, 11 Eylül 1922, ss. 14-15); “İngiliz'e” (S. 15, 11 Eylül 1922, s. 17); “İzmir'de” (S. 15, 11 Eylül 1922, ss. 17-18); “Tembel Ahmet” (S. 17, 11 Eylül 1922, s. 18); “Halkiyat-1 Masallar” (S. 18, 2 Ekim 1922, ss. 9-12); “Diyarbakır Darü-l Eytamının Sünnet İlahisi” (S. 19, 9 Ekim 1922, ss. 14-15); “İstida-Gazi Paşa Hazretlerine” (S. 20, 23 Ekim 1922, s. 8); “Asker Mezarlığının Kitabesi” (S. 20, 23 Ekim 1922, s. 17); “Mektepli Hanım Kızların Marşı” (S. 20, 23 Ekim 1922, ss. 7-9); “İkinci İstida-Gazi Paşa Hazretlerine” (S. 21, 30 Ekim 1922, ss. 14-15); “İpek Kozası” (S. 23, 20 Kasım 1922, ss. 13-14); “Yeni Türkçenin Menfi ve Müspet Gayeleri” (S. 23, 20 Kasım 1922, ss. 15-16); “Niçin?” (S. 26, 11 Aralık 1922, ss. 14-15); “Yeni Mecmua” (S. 27, 11 Aralık 1922, s.16).

Vasiyeti” başlıklı yazısında, Diyarbakır Mülkî İdadî yıllarından tanıdığı Yorgi Efendi’yle yıllar sonra İstanbul’da tekrar bir araya geldiklerinde hocasının kendisine sorduğu soruları anar. II. Meşrutiyet’in ilanından önce gerçekleşen bu buluşmada Yorgi Efendi, hürriyetin er geç ilan edileceğine inandığını, ancak yapılacak inkılabın ve anayasanın Türk milletinin ruhundan kopması ve sosyal bünyeye uyması gerektiğini söyler: “İyi bir kanun-ı esasi yapabilmek için evveleminde Türk milletinin psikolojisini, sosyolojisini incelemek lazımdır. Bunlar, lazım gelen bu incelemeleri yapmışlar mı? Yaptıkları programı bu tetkiklerine mi dayandırıyorlar; ilmî bir hazırlıkları var mı?” Bu sorulara olumlu cevap verilemeyeceğini bilen Gökalp, hocasının vasiyetini büyük bir ciddiyetle uygulamaya koyar: “O günden itibaren, Türk milletinin sosyolojisiyle psikolojisini tetkik edebilmek için, evveleminde bu ilimlerin umumî esaslarını öğrenmeye başladım.” (Gökalp 2009b: 111).

Toplumsal sorunlara sosyoloji aracılığıyla çözüm getirilebileceği düşüncesi, Diyarbakır’daki ilk yıllarındaki siyasi faaliyetlerinde olduğu kadar bu şehre ikinci gelişindeki bilimsel/kültürel çalışmalarında da belirleyicidir. Onun Durkheimci sosyolojinin araçlarını uygun biçimde uyarlayarak Türk toplumunun ulus-devlet inşası aşamasında ortaya çıkan sosyolojik krizlere cevaplar getirme çabası, özellikle Diyarbakır’daki toplumsal/siyasal ortamı yorumlamasında kendini gösterir. Yukarıda *Küçük Mecmua*’nın ilk sayısından bahsedilirken zikredilen, Gökalp’in “İçtimaiyat” dizisi içindeki en önemli yazısı “Türklerle Kürtler”, Osmanlı Devleti’nin yıkılmasının ardından Anadolu’da ihtiyaç duyulan millî birlik ve beraberlik duygusunun sağlanması için sosyoloji biliminin araçlarının elverişli biçimde kullanıldığı bir örnektir. Gökalp, Türkiye için Misak-ı Millî’yi esas aldığı bu yazısında, ulus-devlet tasavvuruyla etnografik sınırları birbiriyle örtüştürerek hiçbir Türk köyünün Misak-ı Millî dışında kalmasına izin verilmeyeceği gibi hiçbir Kürt aşireti veya köyünün de zikredilen sınırlar dışında kalmasına rıza gösterilemeyeceğini ilan eder: “Bundan dolayıdır ki Musul’da, Bağdat’ta Kürtlerle yahut Türklerle meskûn ne kadar sancaklarla kazalar varsa hepsini anavatana kavuşturmak vatanî vazifelerimizin en mühimlerinden. Bugün anavatandan uzak düşmüş bir ‘Kürt ırkı’ ile ‘bir Türk ırkı’ var; bunlar Anadolu içtimai uzviyetinin koparılması mümkün olmayan canlı uzuvlarıdır.” (2009a: 17). Görüldüğü gibi, Gökalp, Misak-ı Millî’nin etnografik sınırlarını Türklerle Kürtlerin yaşadığı coğrafyaya dayandırırken bu iki etnik grup arasında da bir kader birliği tasavvur eder. Yazının genel mesajı çerçevesinde, Türklerle Kürtlerin beraber bir millet oluşturdukları tezi, fiziksel benzerliklerden tarihsel ortaklıklara kadar birtakım örneklerle

dayandırılarak Anadolu'nun işgali karşısında milletçe hareket etmenin gerekliliği ortaya konur: "Türklerle Kürtler bin senelik müşterek din, müşterek tarih, müşterek bir coğrafya neticesi olarak hem maddî hem manevî bir surette birleşmişlerdir. Bugün ise müşterek düşmanlar, müşterek tehlikeler karşısında bulunuyorlar. Bu tehlikelerden ancak müşterek bir azim ile kurtulabilirler." (Gökalp 2009a: 19).

Derginin 5 Haziran 1922 tarihli 1. sayısında yer alan bu yazısını, o sırada bulunduğu Diyarbakır'daki siyasi atmosfere ve millî birlik psikolojisine dayandırdığını gördüğümüz Gökalp, son sayılara gelindiğinde şehrin etnik, folklorik, kültürel, tarihsel ve dilsel haritasında bazı çarpıcı belirlemeler ve ayrımlar tespit etmeye başlar. Örneğin, 25 Aralık 1922 tarihli 28. Sayıdaki "Millet Nedir?" yazısında Diyarbakır'da konuşulan dilleri, halkın bağlı olduğu mezhepleri karşılaştırarak "Tarihî malumat, binlerce şairlerin divanları ve camilerle surlardaki kitabeler olmasa da şehrin lisanı, ahlâkı ve âdâtı gösteriyor ki Diyarbakırlılar Türktür; buradaki hars en zengin Türk harsıdır. Halkiyata dair topladığımız masallar, şarkılar, darb-ı meseller ilh. buna şahittir." (Gökalp 2009c: 91) dedikten sonra, kendi etnik kökenine de kısaca değinir: "Bu alametler Diyarbakırlıların Türk olduğunu gösterdiği gibi, babamın iki dedesinin birkaç batın evvel Çermikten yani bir Türk batnından geldiklerine nazaran ırken de Türk neslinden olduğunu anladım." (Gökalp 2009c: 93) Bunun gibi, 15 Ocak 1923 tarihli 30. sayıda yer alan "Şehir Medeniyeti, Köy Medeniyeti" yazısında Güneydoğu Anadolu bölgesinde ağırlıklı olarak Türklerin şehirlerde, Kürtlerin köylerde ve obalarda toplandığını, bugün Misak-ı Millî dışında kalan Duhok, Erbil gibi şehirler dâhil pek çok Doğu ilinde halkın çoğunlukla Türkçe konuştuğunu söyler. Bunun tarihsel nedenlerine indiğindeyse Türklerin millî karakteristik özellikleriyle kent sosyolojisini birleştirir: "Türkler, eskiden beri hürriyete ve müsavata âşık bir millettir. Cenup vilayetlerinde ise; hürriyet ve müsavat yalnız şehirlerde bulunur. Şehirlerde ne ağa, ne bey, ne de aşiret reisi vardır. (...) Şehirlerde ve ahali köylerinde yaşamaya imkân bulamayan Türkmen aşiretleri de ya Kürtleşmişler yahut münferit olmuşlardır." (Gökalp 2009c: 125-126).

Ziya Gökalp'in sosyolojiye dair yazıları ağırlıklı olarak dergi içindeki "Türk Devleti'nin Tekâmülü" başlığını taşıyan dizide yayımlanır. Derginin ilk sayısından sonuna kadar düzenli olarak çıkan bu yazıların sayısı yirmi üç kadardır. Sosyolojiyi çoğu zaman tarihsel bir çerçeve içinde ele alan Gökalp *Küçük Mecmua* dergisini çıkardığı dönemde ulus-devlet

inşasına yönelik görüşlerini ağırlıklı olarak sosyoloji içerikli yazılarında ortaya koyar.² Türklerin tarih içindeki sosyolojik gelişimini ve siyasal yapılanmasını incelediği “Türk Devleti’nin Tekâmülü” başlıklı dizisi Gökalp’in ölümünden sonra, 1981’de müstakil olarak yayımlanır. Bu kitap *Küçük Mecmua*’da aynı başlık altında yayımlanan dizi makalesinin bir araya getirilmesiyle meydana çıkmıştır. Bununla beraber, “Boy”, “İl”, “Küçük İl”, “Orta İl”, “Büyük İl” “Yabguluk” gibi Orta Asya Türklerinin toplumsal/siyasi teşkilatlanma biçimlerinin ele alındığı bu yazıların büyük kısmı, *Türk Medeniyeti Tarihi* adıyla kitaplaşmadan önce ilk defa *Küçük Mecmua* okurlarının dikkatine sunulmuştur. Büyük kısmı “Türk Devleti’nin Tekâmülü” başlığı altında toplanan bu yazılar, ulus-devletin kuruluş aşamasında, devlet örgütlenmesinin Orta Asya’daki sosyo-politik yapıya dayandırma gayretinin zihinsel verimleri olarak değerlendirilebilir.

3. Tarih

Ziya Gökalp’in *Küçük Mecmua*’daki yazılarında ele aldığı temel konulardan bir diğeri de tarihtir. Gökalp sosyolojik, felsefi, siyasi konulardan bahsederken de ele aldığı konunun tarihsel arka planını ihmal etmeden ve geçmişten günümüze ve hatta geleceğe izlerini takip ederek meseleleri derinleştirerek boyutlandırır. Millî Mücadele’yle ilgili yazıları da dâhil olmak üzere, Türk tarihi ve Türklerin kökeni gibi konulardaki iddialarını ispatlamaya çalışırken “Tarih ve Kavmiyet” (S. 17), “Milletimizin Tarihi Nereden Başlar?” (S. 23) başlıklı yazılarında olduğu gibi en hamasi söylemlerinde bile tarihî örneklerden faydalanmayı ihmal etmez (Ercilsin 2024: 22-23).

Gökalp tarihî çalışmalarında araştırmacının öznel bakış açısının eldeki malzemenin yorumlanmasında fazlasıyla etkili olduğunun bilincindedir. Ağustos 1922 tarihli 11. sayıda yer alan “Tarihe Dair–Tarih İlim mi Sanat mı?” başlıklı yazısı onun tarih bilimini değerlendirişini göstermesi açısından

² Gökalp’in dergideki sosyoloji yazılarının künye bilgileri şu şekildedir: “Türklerle Kürtler” (S. 1, 5 Haziran 1922, ss. 7-11); “Yaratıcı İctima” (S. 15, 11 Eylül 1922, ss. 1-3); “Fransız Sosyolojisi ve Emile Durkheim” (S. 20, 23 Ekim 1922, ss. 11-15); “Usullere Dair-Tandirname” (S. 23, 20 Kasım 1922, ss. 8-12); “Ferdî Hükümet, İctimai Hükümet” (S. 24, 27 Kasım 1922, ss. 9-12); “Hükümet ve Tahakküm” (S. 25, Aralık 1922, ss. 9-12); “Türk Meşrutiyetinin Tekâmülü” (S. 26, 11 Aralık 1922, ss. 5-8); “Yüce Mahkeme” (S. 27, 18 Aralık 1922, ss. 12-13); “Millet Nedir?” (S. 28, 25 Aralık 1922, ss. 1-6); “İstimal” (S. 29, 1 Ocak 1923, ss. 1-6); “Türk Ailesinin Tekâmülü-1 İye Uza” (S. 29, 1 Ocak 1923, ss. 6-8); “İstilahlara Dair: Hakikat, Şen’iyet” (S. 29, 1 Ocak 1923, ss. 12-13); “Şehir Medeniyeti, Köy Medeniyeti” (S. 30, 15 Ocak 1923, ss. 4-7); “Müsâafe ve Müsamaha” (S. 31, 5 Şubat 1923, ss. 1-3); “Kıymetler Nefsî mi Yoksa Şey’î mi?” (S. 31, 5 Şubat 1923, ss. 7-10); “Aile Enmuzeçleri” (S. 32, 19 Şubat 1923, ss. 1-7); “Velayet ve Sulat” (S. 32, 19 Şubat 1923, ss. 9-11); “Umumculuk” (S. 33, 5 Mart 1923, s. 1-3); “Köy ve Şehir” (S. 33, 5 Mart 1923 ss. 9-12); “Türklerde Aile Adları” (S. 33, 5 Mart 1923, ss. 14-15).

önemlidir. Dergide bir bilim dalı olarak tarihin metodolojisiyle ilgili bu yazıda Gökalp konuyu, tarihin tek mi yoksa birden fazla mı yorumunun olduğu sorusunu yanıtlayarak ele alır. Tarih konusunda da Durkheimci bir perspektife sahip olduğunu gördüğümüz Gökalp tarihin olgusal ve milli olmak üzere ikiye ayrıldığını, ilkinin arkeolojik delillerle desteklenen kesinleştirilebilir gerçekler olduğunu ifade ederken ikincisinin subjektif bir yorumdan ibaret kaldığını kaydeder (2009b: 18-19). İlk tanım gereği bir ilim olan tarih, ikinci tanım gereği bir sanat olarak gördüğü tarihi araştırmalarında ve yazılarında her iki şekilde de halka ulus bilincini aşlamak amacıyla kullanır. Tarihle ilgili “Usullere Dair” üst başlığını taşıyan yazılarında ise tarih metodolojisinin ana prensipleri hakkında bilgi verir.³

Küçük Mecmua’nın yazı heyetinin ilk toplantısında derginin başlıca amaçlarından biri de şehrin tarihi yapılarının, cami ve surlardaki kitabelerin meydana çıkarılması, halk arasında yaşayan tarihçelerinin, menkıbelerinin tanıtılmasıdır (Gündoğan 2018, 87-89). *Küçük Mecmua*’da Ziya Gökalp’in Diyarbakır tarihiyle ilgili ilk yazısı 10. sayıda yer alan “Kurt İsmail Paşa Camii” başlıklı makaledir. Gökalp, Diyarbakır’a büyük hizmetler veren Kurt İsmail Paşa’nın buraya bıraktığı kültür mirasını anlattığı makalede, kent hafızası bakımından önemli bir merkez olarak gördüğü virane hâline gelen hükümet konağının, hastaneye dönüştürülerek büyük bir ihtiyacı giderdiğini söyler (2009a: 181). “Diyarbakır vilayeti canlı bir tarih müzesidir, canlı bir etnografya müzesidir, canlı bir halkiyat müzesidir” tespitlerine yer verdiği bir sonraki sayıdaki “Diyarbakır Salnâmesi” (Gökalp 2009a: 197) başlıklı yazısında şehrin uzun zamandan beri basılmayı bekleyen salnamesinin yayın hazırlıklarını müjdelir.

4. Felsefe ve Din

Ziya Gökalp *Küçük Mecmua* yıllarında dönemin şartları gereği daha çok sosyolojik meseleler üzerinde yoğunlaşsa da dergideki yazılarının önemli bir kısmını felsefeye ayırır. Bu yazılarında felsefi meseleleri ilk yıllarına kıyasla daha metafizik, sezgici, bir yorumla ele alır ve çoğu yerde din felsefesine girer. Ülken’e göre özellikle *Küçük Mecmua* dönemindeki münzevi ruhu, “daha az faal, fakat daha fazla filozof” (2007: xi) olduğu evresidir. Türkçülüğü sistemli bir hâle getirdiği bu verimli evresinde

³ Burada belirtilen yazıların künye bilgileri şu şekildedir: “Tarihte Usul” (S. 12, 21 Ağustos 1922, ss. 12-15); “Tarih Usulünde Şahitler” (S. 13, 28 Ağustos 1922, ss. 5-7); “Tarih Usulünde Ananeler” (S. 14, 4 Eylül 1922, ss. 8-10); “Tarih Usulünde Abideler” (S. 15, 11 Eylül 1922, ss. 5-6); “Usullere Dair-Vesikalar” (S. 16, 18 Eylül 1922, ss. 6-8).

Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak'taki (1918) üç düşünce şeklini uzlaştırmanın felsefi esaslarını araştırmıştır. Gökalp, bu dönemde de sosyolojisinin felsefesini Durkheim'a borçlu olmakla beraber Bergson'un düşüncelerine daha fazla açılmıştır. Bununla beraber, Ülken'e göre ortaya sistemli bir bilgi kuramı koymayan Gökalp kelimenin tam manasıyla bir filozof değildir (2019: 473-475).

12 Haziran 1922 tarihli 2. sayıda yer alan “İlme Doğru” başlıklı yazıda felsefenin “düşünüştten ziyade bir nevi seziş” (Gökalp 2009a: 27) olduğunu dile getirirken çağdaş toplumların birer bilgi cemaatine dönüşmesi ve devamlı “ilme doğru” gitmesi gerektiğine işaret eder. Toplum, aynı anda hem düşünce hem sezgi cemaati olabilmelidir. 3 Temmuz 1922 tarihli 5. sayıdaki “Dine Doğru” yazısı Cevat Özyurt'a göre, “İslamcı bir muhafazakârın elinden çıkmış izlenimi verir.” (2015: 471). İttihat-Terakki Cemiyeti'ndeki ilk yıllarında dinden millî hayata, ibadetlerden başka bir unsur geçmemesi gerektiğini söyleyen Gökalp, *Küçük Mecmua*'da din felsefesi üzerine düşündüğü yazılarında dini bütün değerler hiyerarşisinin en tepesine koyar: En altta iktisat, ardından sırasıyla bilim, sanat, ahlâk ve din gelir. “Bütün hayatlarında kuvvetli bir seciye gösteren insanlar, umumiyetle çocukluklarında dinî bir terbiye alanlardır. Çocuklukta dinî terbiye almayanlar, ölünceye kadar şahsiyetsiz kalmaya, iradesi ve seciyesiz yaşamaya mahkûmdurlar.” (2009a: 83) diyen Gökalp, mefkûreci bir neslin yetişmesi için dinin hayati öneme sahip olduğunu savunur: “Gençliğin en büyük vazifesi dine doğru gitmektir.” (2009a: 86). 10 Temmuz 1922 tarihli sonraki sayıda yer alan “Felsefeye Doğru” yazısında ise filozofu akılla kalbi uyumlu hale getirmeye çalışan, müspet ilimlerle insanî değerler arasındaki çatışmayı ortadan kaldırmaya çalışan aklın temsilcisi olarak tanımlar. Akılla kalp arasındaki ahenk ve anlaşmanın yollarını ararken Bergsoncu bir yaklaşıma sahip olduğu gözlenen Gökalp'in bu dönemdeki felsefi konuları ele alışında 24 Temmuz 1922 tarihli 8. sayıda yer alan “Mefkûre Nedir?” başlıklı yazıda olduğu gibi idealist vurgular öne çıkar. Ziya Gökalp'in dergide çıkan felsefi yazıları arasında, genç Gökalp'in yetişme şeklini ve düşüncesinin kaynaklarını göstermesi bakımından “Vasiyetler”in ve son olarak Türk felsefi düşüncesini Orta Asya köklerine götürmesi bakımından “Eski Türklerde Felsefe” başlıklı yazının önemi büyüktür.⁴

⁴ Burada sözü edilen felsefe konulu yazıların künye bilgileri şu şekildedir: “Refah mı Saadet mi?” (S. 1, 5 Haziran 1922, ss. 2-6); “İlme Doğru” (S. 2, 12 Haziran 1922, ss. 1-3); “Dehaya Doğru” (S. 3, 19 Haziran 1922, ss. 1-5); “Ahlaka Doğru” (S. 4, 26 Haziran 1922, ss. 1-4); “Dine Doğru” (S. 5, 3 Temmuz 1922, ss. 1-7); “Felsefeye Doğru” (S. 6, 10 Temmuz 1922, 1-6); “İktisada Doğru” (S. 7, 17 Temmuz 1922, ss. 1-7); “Mefkûre Nedir?” (S. 8, 24 Temmuz 1922, ss. 1-6); “Musahabe-Mefkûre

5. Siyaset ve Millî Mücadele

Anadolu halkının siyasal-toplumsal krizlerden geçtiği 1922-1923 yılları arasında yayın yapan *Küçük Mecmua*, gerek Diyarbakır'daki günlük hayatın gerek ülke genelindeki siyasi haber ve gelişmelerin yakından takip edildiği bir mecradır. Söz konusu yıllarda Diyarbakır'da çıkan resmî il gazetesi dışındaki tek süreli yayın olarak *Küçük Mecmua*, dünya siyaseti ve Millî Mücadele konularında halkı bilgilendirme/bilinçlendirme görevi görür. Gökalp, bu yazılarında Millî Mücadele'nin devam ettiği günlerde halkın aydınlatılması gerektiğine inandığı konularda birtakım kavramları açıklar, ülke siyaseti açısından büyük önem taşıyan stratejik/konjonktürel gelişmeleri yorumlar.⁵ Ayrıca, *Küçük Mecmua*'da Başkumandanlık Meydan Muharabesi'nde elde edilen zafer gibi bütün ülkeyi sevince boğan ulusal haberler "Büyük Şenlikler", "Zafer Abidesi" gibi yazılarla ve Diyarbakır'da Darüleytam için yapılan bağış duyurularından 10 Temmuz kutlamalarına kadar çok çeşitli yerel hadiseler derginin "Havadisler" bölümünde halka duyurulur.

Küçük Mecmua'nın dünya ve ülke siyasetini, özellikle de Millî Mücadele'yi haberleştirmede/kapsamada kullandığı dil ve yaklaşım, Ziya Gökalp'in Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yeni şartları değerlendirme biçimiyle de uyumludur. "Ankara'nın kendisine karşı mesafeli ve soğuk tavrına rağmen o, Misak-ı Millî çerçevesinde, Pantürkizm'i Panİslâmizm'i ve Osmanlılığı terk ederek, kendisine yeni bir siyasî çizgi çizmiş olan Anadolu'daki harekete paralel kendisine yeni bir rota belirleyerek ülküsünü küçülttü." (2015: 145) diyen Karakaş'a göre Malta'dayken Millî Mücadele'yi

ve Şeniyet" (S. 9, 30 Temmuz 1922, ss. 1-5); "Musahabe Manevi Hayat ve Derunî Hayat" (S. 10, 6 Ağustos 1922, ss. 1-6); "Musahabe-Mefkûrenin Nevileri ve Derecâtı" (S. 11, 30 Temmuz 1922, ss. 1-4); "Mefkûrenin Harikaları" (S. 12, 21 Ağustos 1922, ss. 1-5); "İnsan Telakkisi" (S. 13, 28 Ağustos 1922, ss. 1-4); "İnsandaki Feyizlerin Menşei" (S. 14, 4 Eylül 1922, ss. 1-5); "Tekâmül Mefkûresi" (S. 16, 18 Eylül 1922, ss. 1-3); "İstılahlar Sahifesi-Bir İki Söz" (S. 16, 18 Eylül 1922, ss. 8-9); "Felsefî Vasiyetler-1: Babamın Vasiyeti" (S. 17, 25 Eylül 1922, s. 1-3); "Felsefî Vasiyetler-2: Hocamın Vasiyeti" (S. 18, 2 Ekim 1922, ss. 1-5); "İstılahlar Sahifesi-2 – Fikirçilik, Mefkûrecilik" (S. 18, 2 Ekim 1922, ss. 8-9); "Felsefî Vasiyetler-3: Pirimin Vasiyeti" (S. 19, 9 Ekim 1922, 1-5); "Eski Türklerde Felsefe" (S. 28, 25 Aralık 1922, 8-13).

⁵ Burada belirtilen yazıların künye bilgileri şu şekildedir: "Büyük Şenlikler" (S. 15, 11 Eylül 1922, ss. 15-17); "Zafer Abidesi" (S. 15, 11 Eylül 1922, s. 18); "Boğazların Serbestisi-Bu Sözün İngilizce Manası" (S. 19, 9 Ekim 1922, ss. 9-11); "İngiliz Ahlakı" (S. 20, 23 Ekim 1922, ss. 1-5); "İngiliz Siyaseti" (S. 22, 13 Kasım 1922, 1-4); "Hilafetin Hakiki Mahiyeti" (S. 24, 27 Kasım 1922, ss. 1-6); "Hilafetin İstiklali" (S. 25, 4 Aralık 1922, ss. 1-4); "Garp Meselesi-1-Siyasî Garp Meselesi" (S. 25, 4 Aralık 1922, ss. 15-16); "Hilafetin Vazifeleri" (S. 26, 11 Aralık 1922, ss. 1-5); "Garp Meselesi-2" (S. 26, 11 Aralık 1922, ss. 9-10); "İslam Âleminde İntibah" (S. 27, 18 Aralık 1922, ss. 1-3); "Garp Meselesi-3" (S. 27, 18 Aralık 1922, ss. 5-8); "Ümmet Tesanüdü" (S. 31, 5 Şubat 1923, ss. 3-6) ve "Avrupa'daki İctimaî Buhranın Sebebi" (S. 31, 5 Şubat 1923, ss. 13-14).

takip eden Gökalp, büyük mefkûreden küçük mefkûreye doğru bir dönüşüm yaşar. Diyarbakır'da yayımladığı derginin adına da yansıyan bu değişim, *Küçük Mecmua*'daki şiirlerinin içeriğini de belirler (Demir 2018: 12).

Gökalp'in 1922-1923 yılları arasında Diyarbakır'da geçirdiği bu dönemi onun düşünsel hayatında bir parantez olarak gören Özyurt, “organik aydın olduğu zamanlarda daha radikal; sivil veya bağımsız aydın olduğu zamanlarda daha ılımlı bir söylem” (2015: 474) kullandığını ifade eder. Gökalp'in Diyarbakır'da bir yılı aşkın süreyle yazdıkları, Ankara tarafından kabul görmesini sağlar. Derginin yayın hayatına 33. sayısında son veren Gökalp, Telif Tercüme Heyeti Reisliği göreviyle gittiği Ankara'da 1923 yılı içinde *Türkçülüğün Esasları*, *Türk Töresi*, *Altın Işık* adlı eserlerini art arda ve kısa bir süre içinde Cumhuriyet Halk Fırkası iç tüzüğünün hazırlık çalışmalarına başlar.

Sonuç

Ziya Gökalp'in zihinsel biyografisinde önemli bir parantez olan Küçük Mecmua 5 Haziran 1922-18 Mart 1923 tarihleri arasında 33 sayı yayımlanır. Gökalp, Malta sürgününden sonra döndüğü Diyarbakır'daki mesaisini Millî Mücadele'yi destekleyici siyasi ve edebî çalışmalara adar. Düzenlediği kültürel ve bilimsel etkinliklerle Diyarbakır halkının Millî Mücadele sırasında bilinçlenmesi ve güncel meseleleri takip etmesini sağlar. Bölgedeki aydınları, öğretmenleri ve gençleri organize ederek folklor ve etnografyaya ait çeşitli malzemenin derlemesini yaptırır. Bölgede derlenen türkülerin notaya aktarılmasına, halk masalları ve halk inanışlarına yönelik araştırmaların yürütülmesine öncülük eder. Bu malzemeyi ve esas olarak burada ürettiği düşüncelerini yayımlamak için *Küçük Mecmua*'yı çıkarır.

Gökalp için bu dergi, özellikle “Türk Devleti'nin Tekâmülü” başlığı altındaki yazılarında Türkçülük düşüncesini kültürel, tarihsel ve sosyolojik olarak incelediği, Turancılık'ın etki alanından çıkmasını sağlayan ata yurdu Diyarbakır'da Türk kimliğini yeniden inşa ettiği mecra olması bakımından hem kendi zihinsel değişimi hem de modern Türkiye'nin siyasi düşünce tarihi için büyük önem taşır.

Osmanlıcı-İslamcı 1876-1908, Turancı 1911-1919 dönemlerinin ardından Gökalp, fikir hayatının üçüncü ve son devresi 1921-1924 arasında düşüncelerinin şekillendiği entelektüel mecra olan *Küçük Mecmua*'da bilimsel bilgileriyle ruhsal sezgilerini dengeyle sentezlemiş bir Türkçü olarak kamuoyunun karşısına çıkar. Bir yandan Orta Asya Türk hakanlığı

ve İl teşkilatına dair çalışmalarını yayınlamaya devam ederken diğer yandan ulus-devlet inşası sürecinin önemli bir parçası olarak gördüğü folklor çalışmaları kapsamında özellikle Diyarbakır'daki sözlü kültür malzemesinin derlenmesi ve envanterinin çıkarılıp kayıt altına alınması üzerinde titizlikle durur. Millî Mücadele'ye destek amaçlı kaleme aldığı yazılarında Misak-ı Millî'nin etnik sınırlarını çizer ve bu sınırları, Türklerle Kürtlerin ortak kaderine dayandırır. Pek çok makalesinde Misak-ı Millî'yi, derginin ilk sayısında yer alan “Türklerle Kürtler” başlıklı yazısından başlayarak, tarihsel, kültürel, hatta fiziksel benzerlikler bulduğu Türklerle Kürtler arasında akdedilmiş ulusal bir program olarak değerlendirdiğini Kürt tarihinin Türk tarihine nasıl karıştığına dair örnekler vererek gösterir.

Dergiyi çıkardığı dönemde eski düşünceleriyle hesaplaşmış, hâlâ ateşli bir Durkheimcı fikir adamı olmakla beraber, bunlara Bergson etkisini katmış bir bilge-filozof figürü çizen Ziya Gökalp, edebiyat, halkbilim, sosyoloji, felsefe ve tarihe dair giriştiği kuramsal-kavramsal-yöntemsel incelemeler kapsamında yeni Türk devletinin üzerine inşa edileceği “millet”, “mefkûre”, “halkiyat”, “içtimaiyat”, “iktisadiyat”, “medeniyet”, “hakikat ve şen'iyet” mefhumları üzerinde geniş etütler yapar. I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı realite ve siyasal şartların, ama aynı zamanda bu zihinsel derinleşmenin bir sonucu olarak, İttihat ve Terakki dönemindeki Turancı emellerinden uzaklaşır ve millet düşüncesi üzerinde odaklanır. Diyarbakır'daki sosyolojik/folklorik yapıya dair gözlemlerinden de hareketle, öteden beri genişletip daralttığı millet tanımına son şeklini verir.

Ziya Gökalp'in fikir hayatındaki değişimi *Küçük Mecmua*'dan örneklerle temellendirmeyi amaçladığımız bu çalışmanın gösterdiği gibi, yazarın olgunluk devresi eserleri *Türkçülüğün Esasları*, *Türk Töresi*, *Altın Işık*, *Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerinin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri*, (1923) ve ölümünden sonra basılan *Türk Medeniyet Tarihi-Birinci Kısım* (1925) kitaplarından pek çok kısım, ilk kez Diyarbakır'daki kısa inziva ve mütalaa devresinin verimi olan bu derginin sayfalarında okur karşısına çıkmıştır. Bu bakımdan, zamanla İslamcı, Osmanlıcı ve Turancı görüşlerini terk ederek Misak-ı Millî sınırları içinde bir Türkçülüğü benimseyen Ziya Gökalp için *Küçük Mecmua* ve Diyarbakır, sadece bir dergi ve bir memleket değil, evvelen beri sahip olunan ateşli düşüncelerin, kişisel izlenimlerin, dahası büyük çelişkilerin hesaba çekildiği bir iç dünya olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Argunşah, Hülya (2010). “Milli Kültür Oluşturmada Edebiyatın Rolü ve Ziya Gökalp”, *Türk Kimliğinin Yeniden İnşası Bağlamında Ziya Gökalp* içinde, İstanbul: Kesit Yayınları, s. 123-153.
- Beysanoğlu, Şevket (1998). *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, C 1, Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Beysanoğlu, Şevket (2002). *Yeni Türkiye’nin Manevî Mimarı Ziya Gökalp*, C I, Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayınları.
- Beysanoğlu, Şevket ve M. Sabri Koz, Emin N. İşli (1999). *Diyarbakır: Müze Şehir*, İstanbul: YKY.
- Daşcıoğlu, Yılmaz (2011). “Edebiyat Üzerinden Ulus İnşası: Ziya Gökalp’in Şairliği”, *Ziya Gökalp*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 57-67.
- Demir, Ahmet (2018). “Ziya Gökalp’in Küçük Mecmua’daki Şiirlerinde Millî Mücadele”, *Türk Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(13), s. 1-26.
- Ercilsin, Yasin (2024). “Ziya Gökalp’in Küçük Mecmua’daki Yazılarında Türk Ulusal Kimliğinin İlkeleri (1922-1923)”, *TAM Akademi Dergisi*, 3(1), s. 19-30.
- Erişirgil, Mehmet Emin (1984). *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Göksel, Ali Nüzhet (1956). “Ziya Gökalp’in Malta Dönüşü Faaliyetlerinden: Gece Dersleri, Gençlik Derneği ve Küçük Mecmuası”, *Kara Amid*, 1/1, s. 133-147.
- Gündoğan, Hatice (2018). *Küçük Mecmua Dergisi Üzerinde Bir İnceleme*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Karakaş, Mehmet (2015). “Ziya Gökalp’e Yeniden Bakmak: Literatür ve Yeniden Değerlendirme”, *Ziya Gökalp Kitabı*, Ankara: Hece Yayınları, s. 103-162.

- Kösoğlu, Nevzat (2013). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Küçük Mecmua* (5 Haziran 1922-5 Mart 1923). S 1-33. Diyarbakır: Diyarbakir Vilayet Matbaası.
- Osmanağaoğlu, Cihan (2008). *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Özyurt, Cevat (2015). “Ziya Gökalp'te Millet İnşa Aracı Olarak Değerler Eğitimi”, *Ziya Gökalp Kitabı*, Ankara: Hece Yayınları, s. 435-475.
- Parla, Taha (2009). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul: Deniz Yayınları.
- Rıza Nur (2018). *Hayatım ve Hatıratım 1-2-3*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, Lütfi (2003). *Ziya Gökalp*, İstanbul: Alternatif Yayınları.
- Tokluoğlu, Ceylan (2015). “Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe”, *Ziya Gökalp Kitabı*, Ankara: Hece Yayınları, s. 163-207.
- Tütengil, Cavit Orhan (1954). “Ziya Gökalp'in Diyarbakir Gazetelerindeki İlk Yazıları”, *Türkiyat Mecmuası*, C XI.: s. 153-156.
- Ülken, Hilmi Ziya (2019). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, Hilmi Ziya (2007). *Ziya Gökalp*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ünüvar, Kerem (2002). “Ziya Gökalp”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce 4-Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 28-37.
- Yahya Kemal (1966). *Eğil Dağlar-İstiklâl Harbi Yazıları*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Yahya Kemal (1968). *Siyasî ve Edebî Portreler*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Yayla, Muhammed Asım (2023). *Küçük Mecmua'da Ortaya Konulan Milliyetçi Söylem*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Ziya Gökalp (1976). *Altın Işık*, Ankara: Devlet Kitapları.

Ziya Gökalp (1989). *Limni ve Malta Mektupları*, haz. Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ziya Gökalp (1989). *Türk Ahlakı*, İstanbul: Toker Yayınları.

Ziya Gökalp (1992). *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, ed. Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Ziya Gökalp (2009a). *Küçük Mecmua I*, çev. Prof. Dr. Şahin Filiz, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.

Ziya Gökalp (2009b). *Küçük Mecmua II*, çev. Prof. Dr. Şahin Filiz, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.

Ziya Gökalp (2009c). *Küçük Mecmua III*, çev. Prof. Dr. Şahin Filiz, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.

Ziya Gökalp (2015). *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ziya Gökalp (2018). *Küçük Mecmua Yazıları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ziya Gökalp (2020). *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Kapra Yayıncılık.

Ziya Gökalp (2021). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul: Kapra Yayıncılık.

